

Imaginaris contraposats. La doble memòria del franquisme i la transició

Ruptures catalanes respecte de la història oficial

Xavier Díez

Quan es parla de trets identitaris, es tendeix a pensar en aquells aspectes més simbòlics, aquells que singularitzen la nació.

Quan es parla de Catalunya, ràpidament pensem en la llengua, les tradicions, les institucions i la història. En aquest darrer punt, pel que fa al passat compartit, no sempre es té en compte que la història és redactada des d'una determinada historiografia.

*Vous n'avez réclamé ni gloire ni les larmes
Ni l'orgue ni la prière aux agonisants*

Louis Aragon; *L'affiche rouge*

El fet que Catalunya disposi, des de fa segles, d'una historiografia pròpia i sòlida és el que permet disposar d'una perspectiva col·lectiva singular sobre el passat que, a la vegada permet una específica mirada, des de la perspectiva de la nostra identitat, sobre els esdeveniments que configuren la trajectòria comuna en el temps.

El passat immediat no n'és cap excepció. La historiografia catalana, i és més, la nostra autorepresentació respecte del nostre entorn en el que seria l'experiència compartida amb l'Estat, continua exhibint-se com un fet, més que mai, diferenciat. Els balanços contradictoris, en alguns casos antagònics, respecte del franquisme i la Transició evidencien les conseqüències desiguals d'ambdós processos històrics entre col·lectivitats divergents. Expliciten de forma diàfana dos imaginaris enfrontats, entre la inequívoca crítica catalana i un cert *appeasement* espanyol respecte d'un passat tèrbol que condiciona el present.

¿Podríem estar parlant d'una *ruptura catalana*, pel que fa a l'imaginari col·lectiu, que percep majoritàriament el franquisme com un règim criminal i la Transició com un intent de fer presentable l'origen franquista de l'Estat actual? Si tenim present que des de les institucions i bona part de la intel·lectualitat i dels mitjans de comunicació majoritaris s'està difonent una *història oficial* on el procés de 1973-1982 s'està construint com a mite fundacional, i es tracta de fer oblidar o maquillar el franquisme, podem contestar afirmati-

vament. Aquesta *ruptura* que té lloc de manera paral·lela entre el món acadèmic i l'opinió pública es fonamenta en un doble imaginari sobre la història recent, amb causes i conseqüències que van molt més enllà dels cercles intel·lectuals.

SUBDESENVOLUPAMENT HISTÒRIC

Pocs dies abans d'iniciar la redacció d'aquest article, vaig tenir l'oportunitat de llegir el darrer llibre de Vicenç Navarro *El subdesarrollo social de España*. Tot i conèixer abastament les idees d'aquest sociòleg barceloní, i d'haver tingut el privilegi de tractar-lo, la lectura d'aquesta novel·la em va desanimar. ¿Què més es pot escriure sobre la incidència del franquisme en la nostra quotidianitat diària que no hagi exposat tan clarament? ¿Val la pena repetir idees que, tot i ser expressades per un no-historiador, reblen el clau de manera tan precisa sobre com el passat condiciona tan estretament el nostre present?

Navarro, un personatge incòmode per a l'*establishment*, parla sempre sense complexos. La seva condició d'exiliat –va haver de fugir del país en plena dictadura per, literalment, salvar la pell– i el fet de viure en societats tan allunyades de la nostra dissort històrica com Suècia, la Gran Bretanya i els Estats Units van dotar-lo d'un conjunt d'experiències que el col·loquen en una posició privilegiada per valorar, d'una manera prou objectiva, el trist panorama d'una societat catalana i espanyola incapaç de resoldre els seus problemes endèmics. El seu retorn, durant la segona meitat dels noranta, devia ser traumàtic. No només va constatar el que ell mateix denuncia –el nostre subdesenvolupament social– sinó que aquest era percebut majoritàriament com la cosa més natural del món. En termes informals, *hal·lucinava* quan constatava el conformisme dels seus alumnes de la Universitat Pompeu Fabra davant les injustícies quotidianes alhora que n'ignoraven les causes. En altres termes, s'indignava davant l'escàs o nul coneixement sobre la història immediata del país, un passat carregat d'injustícies, crims i criminals, en una societat anestesiada.

La línia de pensament de Navarro és simple, encara que, en termes de ciències socials i d'anàlisi històrica, irrefutables. La Segona República va ser el darrer intent seriós de resoldre els problemes endèmics d'Espanya, el més destacat dels quals eren les insuportables diferències socials, principal factor del seu subdesenvolupament. La por a la pèrdua de posicions socials per part dels grups dominants va ser la causa principal d'un cop d'estat que va degenerar en una guerra d'extermini i la implantació d'un règim feixista. Aquest resultat va assegurar-los quaranta anys d'hegemonia sense fissures, en un període que podríem anomenar com *la guerra dels quaranta anys*, en el sentit que el franquisme esdevingué una guerra de classes, dels privilegiats contra els treballadors. La desaparició física del dictador va permetre l'adequació de l'Estat a determinades regles d'homologació amb la resta de països occidentals,

La historiografia catalana, i és més, la nostra autorepresentació respecte el nostre entorn en el que seria l'experiència compartida amb l'Estat, continua exhibint-se com un fet, més que mai, diferenciat

amb un nou règim de llibertats democràtiques i formals. Tanmateix, aquestes transformacions van comportar un pacte segons el qual la majoria de l'oposició va haver de renunciar, no només a fer justícia davant un dels règims més criminals, en termes absoluts, d'Europa (medalla de bronze, després de Stalin i Hitler, a l'hora d'eliminar físicament els seus ciutadans), sinó a comprometre's a no alterar les relacions de poder al nostre país. És a dir, assegurar i mantenir la posició de domini dels poders fàctics, i a condemnar-nos, per tant, a viure en un país socialment subdesenvolupat, en una dels estats més classistes d'Occident¹.

A l'hora d'analitzar el conformisme general amb què s'accepta aquesta situació, percebuda sovint com l'única possible, com si es tractés d'un fat inexorable sobre el qual no es pot inter-

venir, la qüestió de la memòria històrica esdevé un factor clau. El tòpic de Santayana diu que qui desconeix la història sembla condemnat a repetir-la. No sembla que aquest sigui el problema. En canvi sí que podem comprovar, especialment en el cas espanyol i català, que la ignorància sobre el nostre propi passat fa fàcilment manipulable la ciutadania, que pot acceptar amb normalitat fets i condicions inacceptables. I la manera que tenim d'apropar-nos al lapse temporal més ignominiós de la nostra història contemporània n'és el millor exemple.

El pacte de silenci imposat durant la Transició va ser una condició dels vencedors de la guerra civil per continuar la seva

hegemonia anterior. Una política de memòria que reivindicés els vençuts, que homenatgés les víctimes de la repressió podria degenerar fàcilment en la demanda de responsabilitats. I si bé és cert que ja en els anys setanta uns judicis de Nüremberg haguessin estat inviables: tenint en compte l'estructura de classes i les nissagues familiars que constitueixen les elits econòmiques, funcionaries i culturals –incloent-hi una església espanyola no caracteritzada precisament per les virtuts cristianes–, la reobertura de les fosses –i de les misèries del país– hagués fet trontollar les bases de l'Estat, tal com el coneixem avui, i comportat la deslegitimació dels qui avui encara copen els espais reals de decisió. El silenci, l'oblit decretat, doncs, quedava imposat, perquè, des del punt de vista de les institucions hereves del franquisme –que en bona part determinen encara avui les decisions del país– la memòria podria ser un factor subversiu que alterés les bases del seu poder.

I el fet, és que quan es parla de la subversió de la memòria, no cal remetre'ns exclusivament a l'alta política, o la monarquia, o a les institucions supremes. De vegades, l'escala local esdevé molt més diàfana per comprendre la correlació de forces. A tall d'exemple, no és cert que s'intenti ara, després de trenta anys d'iniciada la Transició, una política de rehabilitació de les víctimes. Les primeres exhumacions de la democràcia van tenir lloc ja durant la dècada dels setanta. L'historiador Francisco Espinosa² relata alguns intents, com el cas de l'alcalde de Torremejía, a Extremadura, que va gosar, el 1979, donar digna sepultura a 36 afusellats del seu municipi. Algú va presentar denúncies en contra seva per contravenir normatives sanitàries i utilitzar fons públics per a l'operació. Se'l va multar, se li van embargar béns i se'l va mantenir en situació de llibertat provisional fins passat l'intent de cop d'estat de 1981. L'adver-

timent per part de les elits locals eren clars. Cap municipi de la zona no va repetir l'experiència. Encara avui, remoure les fosses de l'oblit, no desvetlla els fantasmes del passat, sinó els temors dels poderosos d'avui.

EL (DES)CRÈDIT DE LA TRANSICIÓ

Els primers aniversaris rodons de la mort de Franco, els mitjans de comunicació no paraven d'obsequiar amb llibres, publicacions o reportatges on, a poc a poc, es va anar generant i consolidant una mena de discurs que seria el que bastiria la *història oficial* sobre una Transició de la qual suraven alguns adjectius com *modèlica*, *consensuada*, *pactada*, *pacífica*, *exemplar*, ... Els títols d'aquestes obres, majoritàriament redactades per periodistes, i estructurades a base de retalls, i amb intercalament continu de material gràfic (on curiosament predominava el blanc i negre fins a les eleccions de 1977, moment a partir del qual se sol imposar el color) ja eren per si mateixos força significatius. He triat dos exemples de dos diaris habitualment autodefinits com a progressistes. El primer, cronològicament parlant, és un volum especial, editat per *El Periódico de Catalunya*, corresponent al 1985, i es titula *Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado*. L'estructura, dividida per espais cronològics, manté títols com *Un pueblo se mueve* [es refereix principalment a les mobilitzacions de l'hivern de 1976], *El franquismo se deshace*, *Democracia consensuada*, *Al fin llega la autonomía*, *Franco resucita unas horas* [parla del 23-F] i acaba triomfalment amb un *Simplemente un país normal*, per cert, al costat d'aquest darrer títol hi ha una fotografia del rei dret davant un grup de diputats, en una composició típica de la pintura academicista, o encara més, de les obres del *realisme socialista*. L'única nota discordant d'aquest llibre que planteja la idea d'haver arribat al millor dels móns possibles, la porta, curiosament, l'àcid humorista

Perich qui presenta un únic personatge ben lligat amb una corda que davant la bafarada anònima que declara «tranquilo, que todo está atado y bien atado» respon amb un «sí, señor, sí»³. El segon és una obra en fascicles que va publicar *El País*, tot commemorant el vintè aniversari de la mort de Franco, entre 1995 i 1996. El títol *Memoria de la Transición*, i el teleològic subtítol *Del asesinato de Carrero a la integración en Europa*, és a dir, com si el destí ja fos escrit en el mateix moment que l'almirall franquista ascendís als cels. L'estructura del llibre és diferent a l'anterior, encara que manté un ordre cronològic, tot tractant transversalment aspectes polítics, socials, i perquè no, també els més anecdòtics, a la manera d'una novel·la per entregues⁴. No hi manquen cròniques, entrevistes a protagonistes destacats i anàlisis d'historiadors oficials com Raymond Carr, Javier Tusell, Santos Juliá, al costat d'altres més incòmodes com Paul Preston. La línia és la mateixa en el conegut reportatge *La Transición*, dirigit per Victoria Prego, acabat i emès l'any 1995, i que coincideix força en continguts, missatges i estructura,

El silenci, l'oblit decretat, doncs, quedava imposat, perquè, des del punt de vista de les institucions hereves del franquisme la memòria podria ser un factor subversiu que alterés les bases del seu poder

tot i que manté tothora una tensió narrativa, fins i tot dramàtica, superior als llibres esmentats. Tots tres productes coincideixen en diversos eixos: la idea que l'evolució històrica era inevitable, la vindicació desmesurada de figures clau, entre les quals el rei i el president Adolfo Suárez eren les més destacades, el pacte i el consens van portar la democràcia, l'oposició responsable va haver de fer molts sacrificis, el procés va ser molt pacífic, el franquisme era una carcassa buida amb alguns elements exaltats i minoritaris i aviat eliminats del joc polític, i aquells qui no van acatar els pactes –nacionalistes, ETA, anarquistes, republicans– es van automarginar. Ah!, i finalment, que els resultats d'aquest procés eren magnífics⁵.

En canvi, en una passejada avui per qualsevol llibreria catalana és cada vegada més difícil trobar llibres d'historiadors seriosos –és a dir, acadèmicament formats, amb investigacions rigoroses i políticament independents– on es mantingui aquesta línia discursiva. L'aparició de treballs recents com el de Bernat Muniesa *Dictadura y Transición. La España Lampedusiana*⁶ porten explícitament en el títol la idea que l'època de l'Espanya en el país de les meravelles ha passat de llarg. El cas de Muniesa, prestigiós historiador de la Universitat de Barcelona resulta

paradigmàtic, i un dels seus llibres publicats el 1996, *Dictadura y monarquía en España. De 1939 hasta la actualidad*⁷ és un dels més citats en obres recents en les quals hi apareixen crítiques que desmunten els discursos anteriors complaents, i on apareix un element novedós: s'opta per no fer un tall cronològic el 1975, sinó que s'afegeix la Transició a l'evolució històrica del franquisme, tot destacant-ne les continuïtats. Aquesta és l'aposta, per exemple de dos treballs recents, basats en compilació d'articles des de visions calidoscòpiques com *Políticas*

*de la Memòria. La Transició a Catalunya o La gran desil·lusió. La Transició als Països Catalans*⁸. Ambdós treballs, acadèmicament rigorosos, als quals es podrien afegir altres de més assagístics, expliciten un discurs acadèmic que desmenteix la lectura optimista dominant fins a mitjans dels noranta; l'evolució dels esdeveniments va ser imprevisible, en un panorama fràgil i sotmès a greus pressions per part de poders fàctics, les mobilitzacions populars van mantenir un paper destacat fins que els partits i les institucions van desactivar els agrupaments espontanis, el resultat final va ser el fruit d'una correlació de febleses entre dominadors i dominats, els partits d'esquerra van haver d'acceptar les regles del joc que van imposar els vencedors de la guerra civil, i a canvi, el poder real va acceptar incorporar-los al sistema, sempre i quan no qüestionessin l'ordre natural de les coses, el procés va estar molt condicionat per la violència de l'extrema dreta i les intimidacions dels cossos repressius, entre ells l'exèrcit, la Guàrdia Civil (recordem el cop d'estat o *El Caso Almería*) i grups paramilitars, el franquisme va mantenir una gran força, tot i protagonitzar un procés de reconversió vers el joc polític de la democràcia formal (el Partit Popular en seria el millor exemple) i es va excloure i assetjar tot aquell qui no acceptés el sotmetiment a condicions draconianes (especialment en el camp simbòlic). I finalment els resultats del procés han acabat per dibuixar un panorama en el qual el nou sistema democràtic ha deixat irresolts la major part dels problemes socials, econòmics, polítics i d'estructuració nacional que el franquisme va consolidar.

La Transició, vista com a moment històric, ha estat formulada com a un mite fundacional de l'Espanya actual

A partir d'aquestes contradiccions sí que es pot concloure que la Transició, vista com a moment històric, ha estat formulada com a un mite fundacional de l'Espanya actual. Determinats intel·lectuals, com Javier Tusell, Victoria Prego o Santos Juliá van actuar com a generadors d'un discurs en el qual legitimen els canvis i creen les llegendes que es transmeten a la població, mitjançant textos escolars i mitjans de comunicació. Creen, per tant, un imaginari col·lectiu, que a partir d'un passat idealitzat tracta de buscar la lleialtat dels ciutadans cap al projecte comú espanyol, que posteriorment la dreta intentarà derivar cap a la tergiversació del concepte de *patriotisme constitucional* de Jürgen Habermas que va utilitzar l'exministre Josep Piqué, acompanyat de Maria San Gil en una ponència del Congrés del Partit Popular de gener de 2002. Així, el règim actual de monarquia parlamentària, de període constitucional, o des d'un punt de vista personal i com ja he proposat en altres articles, de Segona Restauració⁹ tracta d'obtenir una legitimitat que li nega l'origen d'un règim feixista que va reconvertir-se, sense ruptura, en l'ordre vigent. I això implica, d'una banda, imposar l'amnèsia –les visions dissidents de la memòria oficial resulten subversives– i elaborar versions històriques del passat que siguin acceptables.

En aquest sentit, la Transició, com a procés històric, sí té un sentit. Actua com a el fil que serveix per cosir el passat al present.

LA CONSTATACIÓ DEL DOBLE IMAGINARI

En les representacions individuals, el conjunt d'experiències passades determinen la percepció personal que hom pot arribar a tenir del present. En altres termes, som allò que hem acumulat i après al llarg del temps anterior al nostre. La visió sobre nosaltres mateixos és amara da de les vicissituds personals, i com aquestes són acceptades i analitzades des de l'actualitat. En l'àmbit col·lectiu, les coses resulten una mica més complicades, perquè a banda dels fets, hi ha les vivències compartides per la comunitat, encara que siguin percebudes de manera diversa. Probablement aquells que el passat els ha permès acumular privilegis o poder solen mantenir una visió positiva sobre la història, encara que si aquests beneficis han estat obtinguts mitjançant fets èticament reproables, les aproximacions al passat requereixen miralls deformadors que permetin distorsionar la pròpia imatge col·lectiva, per tal de fer-la més presentable. En aquestes circumstàncies, la memòria esdevé incòmoda, digna d'ésser esborrada, maquillada, o el que encara resulta millor, reinventada. En canvi, per a qui les experiències anteriors han determinat una posició actual de sotmetiment o que acumula greuges, el passat representa un instrument que serveix per explicar les raons d'una difícil situació present que porta implícit la demanda d'esmenar els greuges acumulats. Només una política de memòria, per tant, pot corregir injustícies. Només la desmemòria pot encobrir-les i perpe-

El passat, per tant, pot ser ambivalent, i el discurs sobre aquest va molt més enllà que una simple qüestió acadèmica que hagi d'implicar exclusivament els historiadors

tuar-les. Remoure el passat, revisar-lo, per tant, incomoda els uns i representa oportunitats de present per als altres, i sobretot, esdevé una obligació moral col·lectiva, una oportunitat per afrontar antics deutes de llargues conseqüències que condicionen l'avui. Si més no, obliga a aquells que han experimentat experiències antagòniques a tractar de modificar la convivència sobre bases més justes.

Les polítiques de la memòria parlen del present, moment que és en realitat el que importa a uns i altres, i també plantegen el futur, atès que les injustícies acumulades representen pesades hipoteques per a les noves generacions

El passat, per tant, pot ser ambivalent, i el discurs sobre aquest va molt més enllà que una simple qüestió acadèmica que hagi d'implicar exclusivament els historiadors. Les polítiques de la memòria, en realitat parlen del present, moment que és en realitat el que importa a uns i altres, i també plantegen el futur, atès que les injustícies acumulades representen pesades hipoteques per a les noves generacions.

És des d'aquestes premisses on s'evidencia el doble imaginari sobre el franquisme i la Transició. Certament, la llegenda rosa sobre el passat immediat ha estat acceptada allà on l'actualitat marca satisfacció, i fa aigües allà on els fracassos contemporanis només s'entenen com a herència dels temps anteriors. Conforta aquelles classes socials i aquells territoris vencedors de la guerra civil, i comença a marcar-se entre aquells que troben en el passat l'origen dels problemes d'ara mateix. Tot i això, aquesta memòria s'ha de sotmetre a dues variables diferenciades estretament vinculades al doble conflicte viscut entre 1936-1939. La guerra civil, i la seva continuació mitjançant la por i la repressió fins a 1975, va ser eminentment una guerra de classes, un intent dels grups benestants i les elits de mantenir el seu domini sobre aquells que pretenien estructurar Espanya sobre bases justes i equitatives, i que ja feia temps eren capaços d'anar armant una societat igualitària –el que explica la força de la CNT–. A la vegada, el segon conflicte es troba també vinculat a la idea de poder, entre una concepció de l'Espanya imperial en la qual no s'accepta cap altra relació centre-perifèria que no sigui el de l'obediència absoluta i el sotmetiment, i aquells territoris que pretenien una articulació estatal alternativa basada en la igualtat entre nacions. Els nacionalismes basc i català representaven una amenaça per als apologistes de l'Espanya de domini castellà que arrencava des dels inicis de l'edat moderna. Els projectes autonomistes suposaven, doncs, un desafiament inacceptable per a un nacionalisme autoritari i centralitzador. Per tant, els imaginaris sobre el passat franquista es troben estretament vinculats a la posició respecte d'aquest doble conflicte; el social-nacional.

Una tercera variable derivada *a posteriori* prové de l'àmbit polític, i neutralitza, en certa mesura, una part de l'imaginari *pessimista* sobre el franquisme i la Transició. Com ja hem comentat anteriorment, una part de l'oposició al franquisme va acceptar la integració en l'estructura del passat a canvi de tapar-se els ulls, el nas i sobretot, la boca. El PSOE en particular, i amb menys intensitat el PCE van renunciar expressament a la memòria i van acatar els símbols franquistes: bandera, himne i monarquia. Per tant, la seva entrada en les institucions –al cap i a la fi els socialistes espanyols han mostrat al llarg de tots aquests anys una gran responsabili-

tat en l'administració d'aquesta herència i una fidelitat a l'Estat dignes d'esment– desactiva qualsevol intent de qüestionar el passat des de bona part de les restes de l'Espanya progressista, perquè això implicaria deslegitimar un present que, d'altra banda, els beneficia. Lògicament, entre unes dretes obertament profranquistes, i unes esquerres atrapades pel *punto final*, resulta relativament fàcil aïllar les dissidències i tractar de marginalitzar-les, tant des dels mecanismes coercitius de l'Estat –l'assetjament policial a anarquistes i l'independentisme basc i català n'és la millor prova– com, ideològicament, des d'uns mitjans de comunicació escassament plurals i independents. Més enllà d'algunes quotes d'oposició, la dissidència antimonàrquica és titllada de radical, poc realista, o simplement, de nacionalista pròxima al terrorisme.

Així, el primer grup que podria oposar-se a la Transició, els sectors socials agreujats pel règim de 1939 fins a l'actualitat (sense ruptura no és possible diferenciar períodes històrics) a penes té veu perquè els seus representants polítics els han abandonat –ja es van apressar a desmobilitzar-los en les primeres fases de la Transició–. A més, la repressió va ser especialment dura amb ells, i avui, per exemple, un dels grups que històricament més es va significar per combatre aquest ordre de coses, la CNT, està dividida, afeblida, escarnida i encara espera que se li retorni el patrimoni incautat fa més de setanta anys. El nacionalisme basc intransigent, no tan partidari de la lluita armada com de la ruptura absoluta amb l'ordre vigent, va ser il·legalitzat el 2003, i a hores d'ara viu en una clandestinitat tolerada, un fenomen només compartit per democràcies com la turca. Per cert, no resulta difícil trobar més similituds entre la democràcia espanyola i la d'aquest eximperi otomà. Aquest darrer protagonitza un negacionisme del passat –per exemple, respecte al genocidi armeni– molt similar al que practica l'Estat espanyol, on el monarca pot negar, sense problemes, la persecució cultural a les llengües no castellanes¹⁰. En ambdós casos, el sistema formal de llibertats compta amb un exèrcit que no té cap mania a advertir de la seva presència per tal que els civils dissidents no ultrapassin els límits ben marcats de la unitat, tal com s'ha pogut comprovar en la darrera discussió de l'Estatut.

L'imaginari *optimista* del franquisme i la Transició, per tant, tracta de recuperar, o reinventar un passat amable i desdramatitzador, obviant els vessants més negatius, on s'accentuen els fets anecdòtics, i on els protagonistes més impresentables es ridiculitzen –per negar les extenses connivències amb la dictadura– i se'ns mostren com a éssers aïllats o unidimensionals –la qual cosa permet descarregar sobre ells responsabilitats molt més àmplies–. La televisió, un privilegiat canal de transmissió de discurs, ens ho ha demostrat, per exemple amb l'exitosa sèrie *Cuéntame*, en la qual els autors fixen una cronologia clara; la del *desarrollismo*, quan Espanya, després dels nombrosos fracassos socials i econòmics, aposta per una evolució vers el relaxament de l'autoritarisme i una certa via espanyola –és a dir precària– al desenvolupament econòmic. Els aspectes d'evolució psicològica dels personatges respecte dels canvis socials vers una millor equiparació amb Occident són els més destacats. Els aspectes més sòr-

L'imaginari *optimista* del franquisme i la Transició, per tant, tracta de recuperar, o reinventar un passat amable i desdramatitzador, obviant els vessants més negatius

dids de la dictadura; la repressió, la corrupció econòmica, la degradació moral del règim, apareixen tothora com a tangencials, com un decorat amb personatges plans i sense perfil. Aquesta sèrie televisiva resulta essencial perquè resumeix clarament el que els discursos oficials transmeten a la majoria de la població espanyola. El franquisme va ser un període gris i fosc, on es podia viure, encara que difícilment. Els canvis dels seixantes, i posteriorment dels setantes, amb les seves llums i ombres, van conduir fins a una societat francament millor, i on no calia mirar al passat si no era com a exercici de nostàlgia. Així va ser i és per a bona part de

La visió *pessimista* parteix de bases ben diferents i se centra més en els aspectes més llòbrecs del franquisme, plantejat com el que realment va ser, el tercer feixisme europeu, i el de més llarga durada

la societat espanyola que té assumit aquest discurs tan tranquil·litzador de consciències, que assumeixen, com Antonio Alcántara, el protagonista encarnat per Imanol Arias, que el progrés econòmic fa oblidar les misèries del passat. O com el seu fill gran, l'activitat política del qual ens fa pensar en un sànet de *lladres i serenos*, o els seus fills petits, els conflictes personals dels quals apareixen com a una simple qüestió de comèdia costumista.

La visió *pessimista* parteix de bases ben diferents. De fet, comença per una cronologia que no té res a veure. La millor metàfora la dona també la sèrie televisiva de TV3 d'inicis d'aquesta dècada, *Temps de silenci*. Són la guerra i la immediata postguerra la que marquen les coordenades on es mouen uns personatges que definitivament pateixen més que els *Alcántara*, tot i que, a diferència d'allò que podria considerar-se classe mitjana, de la sèrie de TVE, pertanyen a classes socials variades –i el seu patiment, per tant, resulta molt asimètric–. A banda de comptar amb assessors històrics més professionals, *Temps de silenci* se centra més en els aspectes més llòbrecs del franquisme, plantejat com el que realment va ser, el tercer feixisme europeu, i el de més llarga durada, sense obviar la lluita transversal de classes –amb les seves contradiccions i paradoxes– ni la repressió contra la cultura i la identitat no castellana. Aquí ja no hi ha nostàlgia que valgui. Només rebuig i fàstic per un entorn hostil i opressiu que impedeix la felicitat –tret de breus i fugissers moments– als personatges. Aquí ja no trobem lladres i serenos, sinó situacions descarnades com les que Bertold Brecht descrivia sobre l'Alemanya nazi, com Primo Levi podia pensar sobre la deconstrucció humana de l'individu sota el totalitarisme, o lectures de la situació més properes a la visió de Hannah Arendt, on l'autoritarisme acaba degradant moralment a la majoria dels protagonistes.

Per tant, els imaginaris, almenys mediàtics resulten obvis. Hem utilitzat aquí dos exemples de sèries dramàtiques, que bé es podrien estendre al que serien documents audiovisuals. En el primer cas, *Cuéntame* és la versió narrativa del *Memoria de España*¹¹, on es tracta de legitimar el present des del maquillatge del passat més immediat. Saltant de puntetes pels aspectes més polèmics, i utilitzant la mateixa estratègia que va utilitzar Bono el dia de les forces armades, fent desfilar un soldat republicà ... ¡al costat d'un membre de la División Azul!, coneguda per la seva participació al setge de Leningrad al costat de la *Wermacht*. Així, es pretenia equiparar els combatents a la resistència contra el feixisme i el nazisme a aquells que van contribuir

a un dels pitjors crims contra la humanitat, amb la mort de més de mig milió de civils. En el cas de la dissidència contra la memòria oficial, cal destacar la diferent sensibilitat de la televisió pública catalana que ha pogut produir, i emetre en horari de màxima audiència, alguns reportatges de gran impacte emocional com *Els nens perduts del franquisme*,¹² o *Les fosses del silenci*,¹³ visionat també al País Basc, per mitjà d'ETB, i que en canvi, tot i rebre nombroses distincions internacionals, no van ser emesos per cap cadena d'abast estatal, tret de les transmissions per cable.

Aquesta doble estratègia de difusió, que en el cas dels reportatges parteix de fets irrefutables, basats en documents escrits pels propis botxins, respon doncs, no només a dues cosmovisions, sinó a dos projectes nacionals antagònics. En el cas de la *Memoria* [oficial] *de España* es tracta de legitimar el passat, deformant-lo, perquè l'Estat, en el seu origen, comporta l'assumpció de l'holocaust espanyol com un fet, potser antiestètic, encara que essencial com el projecte d'una Espanya monàrquica postimperial. Més o menys, com la Turquia que sorgeix arran de la victòria i repressió de Mustapha Kemal Atatürk, que construeix un nou estat des de les cendres fumejants de l'exclusió (violenta) de les minories (armenis, kurds o grecs) i d'aquells que qüestionen l'estat en la seva forma definitiva (islamistes). Potser alguns podrien escandalitzar-se amb aquesta comparació. No els falta raó. De fet, Atatürk era més bon militar, i sobretot millor persona que Franco, i els turcs han gaudit més temps de llibertats formals que els espanyols.

Els resultats, tanmateix, ens fan veure curioses coincidències. L'assumpció (o el maquillatge) del franquisme, que té en la Transició la seva màxima expressió, reivindica *de facto* la legitimació de l'ordre actual. Des del punt de vista antagònic, la memòria oficiosa catalana i basca, i les memòries dissidents republicanes o llibertàries, posen en evidència un passat impresentable com a deslegitimació d'un present basat en la no-resolució dels problemes que té plantejats l'Estat: la desigualtat social (que ens remet, de nou, a Vicenç Navarro), les insuficiències democràtiques, i finalment la no estructuració satisfactòria d'Espanya com a estat plurinacional. Una doble memòria, per tant, per a un doble projecte; el manteniment de l'Espanya monàrquica postimperial basada en l'asimetria personal i nacional, o la transformació d'un país sobre bases igualitàries, republicanes i respectuoses amb la pluralitat.

HISTÒRIES OFICIALS

En l'apartat anterior havíem parlat d'història oficial. Un dels millors usos d'aquest enunciat la trobem com a títol en una pel·lícula de Luis Puenzo, de 1985¹⁴, i que té com a protagonista a una professora d'història de secundària que descobreix com aquella matèria que ensenya, d'acord amb la versió que imposa la dictadura argentina, té molt poc a veure amb el que va succeir en realitat, i com el seu món, basat en la mentida i l'ocultació, s'enfonsa a mesura que les

L'assumpció (o el maquillatge) del franquisme, que té en la Transició la seva màxima expressió, reivindica *de facto* la legitimació de l'ordre actual

dades objectives, i colpidores, acaben emergint del passat. Com a professora, esdevé un instrument inconscient al servei del poder que busca la lleialtat dels ciutadans des d'una versió del passat que justifica la situació present. És aquest un cas clamorós de construcció de la nació a partir de la difusió de discursos legitimadors, que pot tenir problemes d'implementació en el moment que altres veus silenciades, altres projectes alternatius, ressorgeixen des de l'oblit. Això implica la revisió d'un passat, que en el fons resulta una nova mirada a la pròpia identitat, i a la vegada, l'erosió imparabile d'aquells que se sustentaven en la nació per mantenir el seu domini.

Si la generalització de l'ensenyament de la història va ser, des del segle XIX, una obsessió dels estats per assegurar la construcció de la nació, en l'actualitat, i pel que fa al cas espanyol, les coses no resulten tan diferents. De fet, enfront de les insuficiències de les institucions cre-

En canvi, la memòria
oficiosa catalana i basca, i
les memòries dissidents
republicanes o
llibertàries, posen en
evidència un passat
impresentable com a
deslegitimació d'un
present basat en la no-
resolució dels problemes
que té plantejat l'Estat

adores de consciència nacional que va experimentar Espanya al segle XIX¹⁵, el franquisme va tractar de recuperar el temps perdut durant la seva hegemonia. Fins i tot, el Partit Popular va mostrar una obsessió patològica en el moment en què va ocupar el poder entre 1996-2004, amb una involució historiogràfica notable¹⁶. Tanmateix, vistos els resultats, i els discursos dominants en moments d'una certa crispació política, no pot negar-se que en el cas espanyol hi ha hagut un cert èxit. Al cap i a la fi, durant el franquisme, i amb el suport entusiasta d'una església guanyadora que va obtenir, com a botí de guerra, l'ensenyament de les classes mitjanes, es va transmetre, des dels seus centres escolars, una visió de la història d'Espanya d'acord amb una visió mítica, metafísica i teleològica que han permès majoritàriament crear una adscripció a la nació espanyola, que contrasta amb una feble identificació catalano-basca amb Espanya, si més no, com a referent únic, amb

una escassa identificació amb els símbols propis de l'Estat¹⁷.

¿Com s'expliquen aquestes diferències? ¿Com és que Espanya difícilment es qüestiona el seu passat mentre que les perifèries no combreguen amb els principis fundacionals de la nació creada per l'Estat?

Els estudis, investigacions, i revisions sense prejudicis de la guerra civil ens ofereixen moltes pistes. Una hipòtesi de treball és la qüestió de la desigual incidència de l'holocaust espanyol. Quan parlem d'holocaust espanyol cal aclarir que, tal com assumeix la historiografia actual, desvinculada de les institucions i del país, és el cas, per exemple de Paul Preston, o més recentment de l'historiador militar Anthony Beevor¹⁸, el feixisme espanyol¹⁹ va utilitzar la circumstància de la guerra per dur a terme una política d'extermini d'allò que es considerava l'*antiespanya*. Això vol dir, l'eliminació física i intel·lectual dels *rojos*, adobada dels nostres propis doctors Mengeles, com el cas del psiquiatra franquista Antonio Vallejo-Nájera, qui tractava de demostrar que la condició d'esquerrà o anarquista era degut a patologies mentals que calia eliminar, tot assumint sense prejudicis el discurs eugenista de la medicina nazi²⁰. Ja

hi ha una extensa bibliografia sobre els camps de concentració, els treballs forçats, el segrest dels nens o la col·laboració del règim per a l'internament de republicans espanyols als camps nazis²¹. Tanmateix, aquesta memòria no és assumida, ni per l'Estat, ni per bona part de les institucions civils. ¿Per què a bona part d'Espanya preval aquesta estratègia de l'estruç i no succeeix el mateix amb Catalunya?

Un treball recent de l'historiador Javier Navarro²², sense proposar-s'ho, ens en dona diverses pistes, almenys per al que seria el particular cas del País Valencià. De fet, entre els historiadors que ens hem dedicat a l'estudi de l'anarquisme, no ens deixa de sorprendre com València ha passat, en relativament poc temps, de ser una àrea amb una important implantació llibertària a esdevenir un feu del Partit Popular, caracteritzat per mantenir discursos socialment i nacionalment reaccionaris i en connivència amb el feixisme hispànic. Dic sense proposar-s'ho, perquè l'objecte de les seves investigacions no tracten d'indagar en els motius esmentats, sinó de descriure les pràctiques culturals dels anarquistes valencians. A l'hora de cartografiar el pes del moviment, podem adonar-nos que la major part de nuclis activistes obvien la gran ciutat de València, i es redueixen a diversos enclavaments sense una continuïtat geogràfica clara. La major part d'anarquistes es localitzen a ciutats petites o pobles grans, com Alcoi, Elda, Xàtiva, Vila-Joiosa, Elx, i altres encara més reduïdes, és a dir poblacions on, a diferència de les grans ciutats resulta impossible passar desapercebut, ni tampoc és factible resistir des de la clandestinitat. Si a això hem d'afegir que el trencament del front, durant els primers mesos de 1939, va impedir un exili salvador, amb la dramàtica concentració de fugitius frustrats al port d'Alacant els darrers dies de març d'aquell any, podem entendre que la sistemàtica repressió duta a terme per l'exèrcit nacional va ser implacable i amb un caràcter exhaustiu. Assassinsats, presons, pressió social brutal, simplement, van eradicar l'anarquisme de la zona, on precisament els propis veïns, mitjançant la delació, van aconseguir fer una neteja ideològica estricta. Vet aquí com es va acabar amb el poderós anarquisme valencià. Vet aquí com es va imposar la València reaccionària a tot el territori, i com avui els descendents dels vencedors de la guerra s'alcen damunt les fosses silenciades.

En canvi, el cas català resulta ben diferent. Primer, la fugida va ser una possibilitat real, que va arribar a prendre dimensions dramàtiques. Els especialistes sobre l'exili apunten a 509.000 les persones que van travessar la frontera amb França al llarg de febrer de 1939, de les quals es calcula que més de 71.000 catalans, és a dir, un 2,43% de la població²³, roman-drien fora del seu país un cop acabada la guerra mundial. És més, les elits culturals i polítiques hi formaven un contingent especialment nombrós, de manera que la memòria de la resistència anarquista, malgrat les nombroses vicissituds, es va poder mantenir intacta, duent a terme una política de memòria pròpia, amb els seus ritus de cohesió, les seves festes i commemoracions. Tolosa de Llenguadoc, per exemple, es pot dir que era la capital dels anarquistes espanyols i catalans, que commemoraven cerimoniosament cada 19 de juliol l'aniversari de la revolució²⁴. En el cas de la intel·lectualitat, la presència de figures com Pompeu Fabra o

El silenci sobre el qual es
basa la idea de l'Espanya
actual es basa sobre un fet
constatable, el no-
Nüremberg

Pau Casals des de la proximitat de Prada de Conflent, o de bona part dels escriptors com Artís-Gener, Pere Quart o Xavier Benguerel a Amèrica, mantenien viva la flama de la resistència cultural. D'altra banda, Barcelona, capital europea de l'anarquisme, era una gran ciutat i esdevenia un lloc ideal per moure's en la clandestinitat, amb episodis tant de resistència armada constant del maquis anarquista, com d'una certa capacitat per mantenir una activitat cultural soterrada, amb publicacions periòdiques incloses. El contacte, a més, entre clandestinitat i exili, resultava molt més fàcil que en altres territoris. A banda d'això, tant en el cas català com en el basc hi romanien els seus propis governs a l'exili, fet que conferia una certa legitimitat institucional que mancava, per exemple, entre els vençuts espanyols, amb un govern republicà, certament, al llunyà exili mexicà.

La diferència és clara. En un lloc, l'Espanya imperial va poder-se mantenir des d'un extermini sense cambres de gas. La immensa pressió de l'extensa presó espanyola va acabar per eli-

Sense Nüremberg falta la catarsi col·lectiva necessària que assenyali els crims de guerra, i els criminals, i que per tant, inhabiliti ideologies i grups socials per mantenir-se en el poder en contra dels interessos col·lectius

minar qualsevol dissidència. La desmemòria va arrelar allà on es van arrencar les arrels de l'Espanya vençuda. A escala local, en petites localitats rurals, allà on va triomfar el cop d'estat des del primer moment i els crims van resultar sistemàtics, les fosses es van omplir de silenci. La implacable imposició de l'Espanya negra va silenciar la gran fossa de l'Espanya progressista.

L'Espanya resultant té la seva metàfora plàstica en allò que el mateix Franco va concebre com un símbol; el *Valle de los Caídos*, un gran monument funerari que lloava la glòria de les classes vencedores, d'aquells que van morir per la seva pàtria i construït damunt la suor i la sang de les classes subalternes que van gosar alçar-se i resistir contra la injustícia. Un temple expiatori de característiques faraòniques on es resumeix clarament la ideologia del franquisme; la creu i l'espasa; el fonamentalisme catòlic i el militarisme propi dels poderosos, damunt de les utopies igualitàries. La persistència d'aquest monument, que el Partit Popular defensa aferrissadament, continua significat que l'Espanya del 39 es manté intacta. La seva demolició suposaria un signe clar que els temps començarien a canviar.

El silenci sobre el qual es basa la idea de l'Espanya actual es basa sobre un fet constatable, el no-Nüremberg. Sense ruptura, i sense justícia, el franquisme, especialment el sociològic, aquell que va beneficiar-se d'un país basat en diferències socials insuportables i l'hegemonia d'una visió nacional monolítica, va continuar reivindicant el seu espai preeminent en la societat espanyola. Malgrat tot, la Transició va ser un període d'incerteses, i durant aquest període va provar de no exhibir-se massa. Una vegada neutralitzats els temors, i havent-se reconvertit el feixisme espanyol en una dreta amb tendències autoritàries, radicalment nacionalista i defensora del neoliberalisme, no té cap problema en mostrar la seva cara menys amable. I de fet, la crispació de 1993-1996, conjuntament amb el discurs hostil a l'oposició i la criminalització dels nacionalismes dissidents, en són les millors proves. En certa mesura, el seu discurs, i el

seu disgust permanent cada vegada que són allunyats de la governabilitat de l'Estat vindria a expressar un cert malestar i ressentiment per la decadència de l'imperi espanyol, que de manera tan excel·lent va descriure l'historiador Henry Kamen²⁵. En aquest sentit, es podria interpretar que els grups socials que auspiaren el franquisme, i aquells que comparteixen els valors del Partit Popular formarien part d'un nucli important d'espanyols que consideren que el poder i les institucions del país els correspon per dret de naixement, que les diferències socials són naturals i que l'hegemonia castellana, i el sotmetiment de les nacions no castellanes, dins l'Estat, és l'ordre desitjable i indiscutible. En aquest sentit, el franquisme i la Transició (i una Constitució de 1978 mostrada com el cademat d'un ordre inalterable) acabarien de sancionar aquesta situació, comparable, un cop més, amb la precarietat de la democràcia turca, un espai on es permet un reduït marge de dissidència, i que no tolera que es discuteixi la naturalesa de l'Estat ni un ordre social basat en la violència del passat.

Sense Nüremberg no és possible recuperar la memòria, i l'honor d'aquells projectes d'una Espanya alternativa. Sense Nüremberg falta la catarsi col·lectiva necessària que assenyali els crims de guerra, i els criminals, i que per tant, inhabiliti ideologies i grups socials per mantenir-se en el poder en contra dels interessos col·lectius –un dret del benestar generós, amb una àmplia progressivitat fiscal seria una bona aproximació–. Tanmateix, el no-Nüremberg implicà la no-alteració de les relacions de poder a l'Espanya contemporània, i així no és difícil continuar veient els cognoms de l'antiga aristocràcia imperial entre els àmbits de poder i prestigi actuals. Sense anar més lluny, la mateixa duquessa d'Alba, una de les màximes terratinents europees, que percep fons agrícoles de la Unió, no sent cap perjudici a recórrer a la repressió per silenciar les protestes dels camperols sense terra el mateix 2006, o que determinats *Grandes de España* estiguin al capdavant de consells d'administració de grans empreses privatitzades, o mantenint-se en una judicatura que mai no va haver de retre comptes de la seva esbiaixada actuació en la implantació de la democràcia, per no parlar de les velles nissagues militars que no cessen de fer seriosos advertiments als redactors de l'Estatut del 30 de setembre del 2005.

És més, el món del periodisme, concentrat en poques mans, va continuar essent propietat de diversos personatges destacats amb el franquisme, que evidentment van mantenir un discurs que exculpa la dictadura dels seus crims, i que fa una apologia encesa del silenci respecte del passat. De fet, des d'aquests mitjans, i per exemple, des de la mateixa Televisió Espanyola, especialment en el moment en què el Partit Popular controlava el govern, es va fer tots els possibles per edulcorar el record. Tot plegat, entre la reivindicació de l'oblit, i el silenci autoimposat de l'oposició oficial, i des d'uns medis de comunicació poc plurals, s'assisteix a una domesticació del passat, a una anestèsia general, que propicia un allunyament de les classes populars espanyoles respecte del seu passat. És aquesta opressió invisible que persisteix dissimuladament en àmbits urbans, i que en canvi, resulta ofensiva i colpadora en determinats àmbits locals, allà on els caciquismes i les diferències socials continuen marcant les relacions entre in-

Cal destacar l'intent de les institucions, és a dir del poder, per tractar de buscar discursos legitimadors del present a partir de la lectura (oficialitzada) del passat

dividus, i que resulten els primers condicionants que impedeixen realitzar polítiques de memòria i exhumació de desapareguts. De fet, això queda clarament reflectit en alguns reportatges periodístics d'alta qualitat, després recollits en forma de llibres com *Les fosses del silenci*²⁶, on les resistències locals impedeixen destapar les vergonyes col·lectives, especialment a allò que es considera tòpicament com a l'*Espanya profunda*, a partir de investigacions com la realitzada per Juan José Millás *Hay algo que no es como me dicen*²⁷ on posa en evidència les relacions gairebé feudals, resultants després de la guerra, mantingudes avui sòlidament, en contra dels principis democràtics i els sentiments ètics. De fet, no es pot entendre la destrucció del paisatge actual, i de la impunitat amb què actuen promotors immobiliaris a determinades zones d'Espanya –i el País Valencià seria un cas clar– sense aquesta idea que el país continua pertanyent als vencedors de la guerra civil per dret de conquesta.

És des d'aquestes premisses que, com ja hem comentat anteriorment, calia tot un discurs elaborat orgànicament per justificar l'estat de les coses. I ja des de la pròpia guerra civil –diríem que abans– el feixisme espanyol ja va comptar amb un nombre important d'intel·lectuals que oferien cobertura ideològica al règim, especialment a partir del moment en què el context

En un moment on la idea de discurs únic reula davant els relativismes, la idea de la història com a instrument de fidelitat a un determinat imaginari, comença a fer aigües

advers de la segona guerra mundial l'obligà a moderar-se. En l'àmbit català es va comptar aviat amb la participació d'escriptors com Josep Maria Gironella, Ignacio Agustí o Josep Pla. Com a membres d'una classe social que, tenint en compte els beneficis obtinguts per aquesta situació política bé podien assumir el *franquisme sociològic*, i que no es van haver d'enfrontar a una política de memòria històrica, bona part del seu discurs ha acabat persistint entre altres intel·lectuals associats a empreses editorials o mediàtiques com resulta el cas dels diaris *Abc*, *El Mundo*, *la Razón* o cadenes com la COPE. Al voltant d'aquests mitjans van sorgir alguns col·laboradors que van

anar encara més enllà d'aquests autors esmentats, que com a mínim, tractaven de resultar moderats, i, en el context de la crispació de 1993-1996, i el gir de radicalització nacionalista, amb el Partit Popular al poder, el 2000, van anar-se imposant veus molt més contundents –i menys documentades– com representa el cas de César Vidal, i el més destacat de tots, Pío Moa. Aquests autors, des d'una voluntat de dedicar-se a la divulgació, acaben per elaborar hipòtesis poc fonamentades, encara que per la seva simplicitat, poden resultar atractives a un públic no avesat a la lectura de treballs acadèmics. Tanmateix, el més greu no és tant la manca de rigor com l'intent d'explicar, d'una manera certament barroera, la guerra civil com un intent de les esquerres de bolxevitzar i trencar Espanya, i el cop de 1936 com a una resposta racional dels militars per tal de mantenir la unitat del país i d'evitar un bany de sang revolucionari com va succeir amb la revolució russa de 1917²⁸. Aquestes idees no resulten noves, sinó que representen la relectura dels propagandistes del franquisme dels anys quaranta, encara que han pogut tenir la seva incidència entre bona part d'un públic actual disposat a escoltar aquest missatge. D'una banda, l'absència d'una política institucional de memòria han permès aquest revisionisme, equiparable al negacionisme de l'Holocaust, i de l'altra, els interessos

polítics actuals, que fan servir tots els instruments possibles per neutralitzar els nacionalismes perifèrics –contemplats com a una amenaça real– i el joc partidista actual, al qual no resulten aliens interessos empresarials –no hem d'oblidar que l'existència d'entramats econòmics al voltant dels dos principals partits espanyols– són en bona part responsables de la circulació d'autèntics disbarats històrics acceptats per bona part de la població d'aquest país. I el disbarat principal és l'assumpció del vell discurs conspiratiu de la història. És a dir, que la república va ser cosa d'ERC, la maçoneria i els comunistes, disposats a fer conjures per ocupar les institucions, o de nuclis –com el PSOE de Largo Caballero– que apuntaven en la direcció d'una revolució bolxevic. No és estranya una interpretació històrica d'aquestes característiques, quan en l'actualitat el Partit Popular considera que se li va arrabassar el poder, entre l'11 i el 14 de març de 2004, mitjançant una conspiració on nacionalistes, França, els socialistes i el Marroc van provocar un moviment de masses amb la intenció de desplaçar el PP de les institucions.

No és estranya la mentalitat conspirativa, com també ho era, d'altra banda la paranoica idea de la conspiració judeo-maçònica del franquisme, entre uns sectors socials i polítics que, quan van ocupar les institucions, –especialment durant la legislatura del 2000-2004 va acabar per propiciar unes polítiques de memòria històrica semblants a la retòrica post-imperial que tant va obsessionar el franquisme. No hi ha res més que seguir, per exemple, les actuacions i publicacions de la *Real Academia de la Historia*, convertida actualment en un *think tank* nacionalista en el qual es tracta de reivindicar un passat històric centrat en la glòria de la monarquia, on destaquen personatges històrics –és de remarcar, per exemple, les commemoracions i homenatges a Isabel La Catòlica, Carles I i Felip II–, o una certa reivindicació, o almenys una consideració poc crítica del període de la Restauració, a banda del que seria la indiscutible obsessió per Espanya com a nació²⁹.

L'ensenyament de la història va ser un dels altres àmbits, o diríem terreny de combat al llarg d'allò que Manuel Vázquez Montalbán en va dir l'*Aznarato*. Tant és així que l'intent –frustrat el 2004– d'implantar la LOCE –tercera llei orgànica de l'educació des de l'inici de la democràcia–, tenia com a un dels objectius confessats, imposar uns criteris comuns en els quals la història d'Espanya fos preminent per damunt les històries nacionals alternatives. Les transformacions dels sistemes educatius en l'actualitat –on la història deixa d'ésser un instrument al servei del poder amb la intenció de crear adhesions a l'estat nacional– van portar una certa reacció en la qual els ideòlegs conservadors buscaven recuperar el valor polític de la disciplina, a la vegada que tractaven de combatre els imaginaris contraposats en aquells territoris amb identifications nacionals alternatives³⁰. En aquest sentit és de destacar l'intent de les institucions, és a dir del poder, per tractar de buscar discursos legitimadors del present a partir de la lectura (oficialitzada) del passat, a través d'un dels mecanismes privilegiats com és l'ensenyament.

S'està produint tota una ruptura perifèrica que implica la dissidència respecte de la història oficial

LES RUPTURES

Aquestes obsessions per aconseguir controlar la *història oficial*, evidencien que la legitimació de construccions intel·lectuals com l'Estat-nació a partir de la història està en crisi. I està en crisi perquè malgrat un cert domini dels canals de comunicació, hi ha un conjunt d'*històries oficioses* que qüestionen la versió del poder, per tant, també els seus mites fundacionals, a la vegada que una desintegració progressiva, no tant de la nació com de l'adscripció profunda de l'individu a unes institucions que, a còpia de neoliberalisme, deixen de funcionar de manera eficaç.

Sovint les pròpies institucions autonòmiques –i el cas català i basc resulten paradigmàtics– que controlen els seus mitjans de comunicació a la vegada que un percentatge dels currículums escolars, contradiuen la (des)memòria del franquisme i la Transició. Aquest procés, tanmateix, va molt més enllà dels textos escolars o dels reportatges televisius. El creixent descrèdit de les institucions estatals en èpoques de globalització, en un moment on la idea de

Això comporta la creació d'un imaginari contraposat al que el poder tracta d'imposar per legitimar l'ordre actual

discurs únic reula davant els relativismes, la idea de la història com a instrument de fidelitat a un determinat imaginari, comença a fer aigües. Si abans l'escola servia per crear ciutadans integrats a un projecte polític, avui l'educació pública ha estat desposseïda d'aquesta competència i és reduïda a la condició de pàrquing públicolúdic on entretenir uns grups socials segregats, on les elits puguin adquirir una cultura cosmopolita per sobreviure en un món globalitzat, mentre la creixent munió d'exclusos puguin romandre en una situació de conformisme sense perspectiva³¹.

Hi ha, d'altra banda, un altre factor poc contemplat. Si bé els historiadors esdevenien un gremi reduït, i vinculat habitualment a la universitat –és a dir, pertanyien a un oligopoli cultural–, noves generacions de doctors i llicenciats, molts dels quals actuen per lliure, és a dir, no adscrits a institucions oficials, o dedicats a l'ensenyament secundari, acaben investigant fora dels mecanismes oficials o d'acord amb entitats de la societat civil on la revisió del franquisme i especialment els crims de l'època es van destapant amb força rigor documental³². D'altra banda, la demanda d'història per part de mitjans de comunicació i de publicacions no acadèmiques –entre les quals algunes de divulgatives que saben combinar un cert sensacionalisme amb rigor científic– han acabat per generar discursos alternatius. Discursos que d'altra banda enllacen amb tradicions anteriors d'historiadors majoritàriament autodidactes adscrits a corrents polítics i de pensament ben definits. El cas de la historiografia anarquista seria un dels més destacats, en el sentit que bona part dels seus militants s'han preocupat per escriure la seva memòria, tal com va succeir des del moment en què el moviment llibertari s'organitza, i tenint present que com a ideologia diferenciada, la competència marxista i els pensadors liberals van utilitzar la història per silenciar els seus principis³³. Va succeir el mateix amb bona part de la historiografia catalana, reclosa bona part del segle xx en la més dura clandestinitat, al marge d'un poder que ha fet un gran esforç per negar la pròpia existència de la nació catala-

na. En aquest sentit, podríem afirmar que s'està produint tota una ruptura perifèrica que implica la dissidència respecte de la història oficial –fet que d'altra banda explicaria la història dels sectors conservadors espanyols–, i que comporta la creació d'un imaginari contraposat al que el poder tracta d'imposar per legitimar l'ordre actual. En aquest punt, l'historiador, que tal com considera Enric Pujol³⁴ assisteix a un cert redreçament del seu paper públic, actuaria com a punta de llança del combat ideològic segons el qual la dissidència, o la identitat alternativa, formaria part d'un projecte, no tant polític com ètic.

Vet aquí els factors que han permès bastir un contraimaginari respecte a la memòria oficial (o la seva absència). Vet aquí perquè el seu qüestionament acaba implicant una crítica oberta de l'ordre vigent, en un procés, que segons com vagin fent-se paleses les insuficiències del present, acabi esdevenint imparable.

L'historiador actuaria, doncs, com a punta de llança del combat ideològic segons el qual la dissidència, o la identitat alternativa, formaria part d'un projecte, no tant polític com ètic

NOTES

1. VICENÇ NAVARRO; *El subdesarrollo social en España. Causas y consecuencias*. Anagrama, Barcelona, 2006, en especial la segona part, p. 125-220 i entre elles un capítol dedicat a analitzar la qüestió de la memòria històrica, p. 150-158. No és el primer llibre que el sociòleg barceloní hi dedica. Ja abans, al 2002 el seu assaig *Bienestar insuficiente, democracia incompleta. Sobre lo que no se habla en nuestro país* va obtenir el premi Anagrama d'assaig, i entre diversos cercles va propiciar una certa polèmica, aviat silenciada perquè els mitjans de comunicació del país no semblen disposats a debatre idees com les exposades pel polèmic autor. Bona part dels seus treballs i articles també poden ser consultats a la plana personal <http://www.vnavarro.org/>

2. FRANCISCO ESPINOSA MAESTRE: «La memoria de la represión y la lucha por su reconocimiento (En torno a la creación de la Comisión Interministerial)» a *Hispania Nova. Revista de Historia Contemporánea*, núm. 6, (2006), disponible en format electrònic <http://hispanianova.rediris.es/>

3. Diversos autors; *Diez años sin Franco. Desatado y bien desatado*. El Periódico de Catalunya. Barcelona 1985

4. Diversos autors; *Memoria de la Transición. Del asesinato de Carrero Blanco a la integración en Europa*. El País, Madrid 1995-1996

5. SIRA HERNÁNDEZ CORCHETE; *Historia y memoria audiovisual de la reforma política en España. Los valores democráticos postulados por la serie de TVE La Transición*. Facultad de Comunicación. Universidad de Navarra, s/d

http://www.upf.es/periodis/Congres_ahc/Documents/Sesio4/Hernandez.htm

6. Publicacions i Edicions Universitat de Barcelona, 2005

7. Ariel, Barcelona 1996

8. RAFAEL ARACIL; ANTONI SEGURA (Eds.) *Memòria de la Transició a Espanya i Catalunya*. Edicions de la Universitat de Barcelona, Barcelona, 2000; MARTA ROVIRA; FÉLIX VÁZQUEZ (coord.); *Polítiques de la Memòria. La Transició a Catalunya*. Pòrtic, Barcelona 2004 i JOEL BAGUR, XAVIER DIEZ; *La gran desil·lusió. La Transició als Països Catalans*. El Cep i la Nansa. Vilanova 2005

9. XAVIER DIEZ; «La Segunda Restauración (1975 – 2...?) ¿Hacia dónde nos llevaron quienes hicieron la Transición?» *Orto*, núm. 117, octubre 2002. També va aparèixer a *CNT*, núm. 285 desembre de 2002.

10. Per a aquesta anàlisi del fet llegiu l'editorial de *L'Avenç*, «Mentides històriques» núm. 259, juny de 2001

11. Sobre la naturalesa parcial i legitimadora de l'Espanya contemporània resulta ben recomanable l'article de Julián CASANOVAS «La historia que nos cuenta TVE», a *El País*, 4 abril de 2005. El documental, produït per TVE va ser acabat –i

emès— el 2004. El responsable dels capítols dedicats als segles XIX i XX és el catedràtic de la Universidad de Deusto Fernando García de Gortázar.

12. Montse Armengou i Ricard Belis; *Els nens perduts del franquisme*, Televisió de Catalunya, 2002.
13. Montse Armengou i Ricard Belis; *Les fosses del silenci*, Televisió de Catalunya, 2003.
14. Luis Puenzo; *La historia oficial*. Argentina, 1985 (Oscar a la millor pel·lícula estrangera).
15. Això queda palès a la coneguda tesi de Borja de Riquer; «Nacionalidades y regiones. Problemas y líneas de investigación en torno a la débil nacionalización española del siglo XIX», a Antonio MORALES MOYA y Mariano ESTEBAN DE VEGA (Eds.) *La historia contemporánea en España*. Ediciones Universidad de Salamanca. Salamanca, 1996, pp 73-89, esp. 84-85.
16. Resulta extraordinàriament interessant el *dossier* especial de la revista *L'Avenç* núm. 261, corresponent a setembre de 2001.
17. Segons el Centre d'Estudis d'Opinió de la Generalitat de Catalunya, se sent únicament espanyol un 9,7% de la població catalana, i un 5,4% més espanyol que català. La majoria, un 42,8 % assumeix la dualitat d'identitats al mateix nivell, mentre que l'entrada més català que espanyol o català exclusivament apleguen un 39,2% dels ciutadans. *El País*, 18 de febrer de 2006.
18. A l'excel·lent darrer treball sobre la guerra civil hi posa l'èmfasi en aquesta obsessió patològica, que deu molt, d'altra banda a les darreres biografies d'historiadors com el mateix Preston. Anthony BEEVOR *La guerra civil española*. Crítica, Barcelona 2005.
19. Segons la taxonomia d'Edward Malekafis, la qualificació de feixisme al règim del general Franco no resulta cap exageració, sinó una veritat objectiva, en complir totes i cadascuna de les vuit condicions que formula. Sobre aquesta qüestió, NAVARRO (2006) p. 127-129.
20. Interessants reflexions, per exemple, són les que elabora l'historiador britànic Michael Burleigh al seu treball *El Tercer Reich. Una nueva historia*. Taurus, Madrid, 2002, especialment pel que fa a la «religió nazi» p. 29-52, i a la idea d'eugenesia; p. 377-442, on des de premisses diferents, s'arriba a conclusions similars entre el nazisme alemany i el feixisme «científic» espanyol. També interessants resulten les reflexions de Fernando Dualde Beltrán a la seva tesi doctoral; *El concepto de esquizofrenia en los autores españoles a través de las publicaciones psiquiátricas españolas (1939-1975)* Universitat de València, servei de publicacions. València 2004, (tesi doctoral inèdita, a http://www.tdx.cesca.es/ TESIS_UV/AVAILABLE/TDX-0425105-171659//dualde.pdf) que es dedica a resseguir els intents de la psiquiatria franquista per associar els vençuts a la patologia mental, pp. 49-80.
21. C. MOLINERO, M. SALA, J. SOBREQÜES (Eds.), *Una inmensa prisión. Los campos de concentración y las prisiones durante la Guerra Civil y el Franquismo*. Crítica Barcelona, 2003; Montserrat ROIG; *Els catalans als camps nazis*. Edicions 62, Barcelona, 1977; Montse ARMENGOU i Ricard BELIS; *El Convoy de los 927*, Plaza y Janés, Barcelona 2005.
22. Javier NAVARRO NAVARRO; *Ateneos y grupos ácratas. Vida y actividad cultural de las asociaciones anarquistas valencianas durante la segunda república y la guerra civil* Biblioteca valenciana. València 2002; *A la revolución por la cultura. Prácticas culturales y sociabilidad libertarias en el País Valenciano, 1931-1939*. Publicacions Universitat de València. València, 2004
23. Vegeu Jordi GAITX MOLTÓ; «República i revolució. Orígens socials i polítics de l'exili català de 1939». Article inèdit, s/l, s/d; Enric PUJOL (coord.) *L'exili català del 1936-1939. Un balanç* Cercle d'Estudis Històrics i Socials. Girona, 2003; Joan VILLAROYA; *Desterrats. L'exili català de 1939*. Ed. Base, Barcelona, 2002.
24. Vegeu Àngel HERRERÍN; *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939-1975)* Siglo XXI. Madrid, 2004, esp. p. 358-404 Irene LOZANO; *Federica Montseny. Una anarquista en el poder*. Espasa, Madrid, 2004, esp. p. 275-408 i Xavier DIEZ; *L'exili anarquista*. Article inèdit. Girona, 2005.
25. Henry KAMEN; *The Spanish Road to Empire. The Making of World Power, 1462-1763*, Allen Lane, London 2002. Hi ha traducció al castellà; *Imperio. La forja de España como potencia mundial*. Santillana, Madrid 2004.
26. Montse ARMENGOU i Ricard BELIS; *Les fosses del silenci. Hi ha un holocaust espanyol?* Rosa dels Vents, Barcelona 2004
27. Juan José MILLÁS. *Hay algo que no es como me dicen. El caso de Nevenka Fernández contra la realidad*. Aguilar, Madrid 2004. En el llibre es radiografia el cas d'una jove regidora del Partit Popular a Ponferrada que pateix assetjament sexual per part del cacic del poble, que a la fi és condemnat per diversos delictes més. Tanmateix, la impunitat local de la família de l'agressor porta a l'expulsió i mort civil de la jove, qui comptarà a més, amb la incomprensió del seu entorn. Al cap i a la fi, havia desobeït el *padrino*.

28. Pío MOA; *Los mitos de la guerra civil*. La Esfera de los Libros. Madrid, 2003, i darrerament, i assumint sense problemes les idees dels historiadors franquistes dels quaranta; *1934, empieza la guerra civil. El PSOE y Esquerra emprenden la contienda*. Altera, Barcelona 2004. De tota manera cal interpretar llibres com aquests en clau d'oportunitat política, com a cobertura respecte la idea de conspiració política que el Partit Popular fa servir per deslegitimar l'oposició, i que exerceixen òrgans com *Libertad Digital* o la cadena *COPE*.

29. Real Academia de la Historia; *España como nación*. Planeta, Barcelona 2000. Com a contrapunt d'aquesta interpretació; Juan SISINIO PÉREZ GARZÓN i altres; *La gestión de la memoria. La historia de España al servicio del poder*. Crítica, Barcelona 2000. Dins del que seria la historiografia pròxima a la Transició des d'un camp aliè als discursos més conservadors, encara que amb una perspectiva del nacionalisme espanyol; José ÁLVAREZ JUNCO; *Mater Dolorosa. La idea de España en el siglo XIX*. Taurus, Madrid, 2001.

30. Ramón LÓPEZ FACAL; «Nació, història i ensenyament» a *L'Avenç*, núm. 261, setembre de 2001, p. 27-32. Al mateix número trobem també una interessant treball d'Antoni SEGURA (coord.) «Informe de la Fundació Jaume Bofill. Llibres de text i ensenyament de la història», pp. 33-41, finalment, algunes planes després, i per explicar el cas català; Ramon ARNABAT i Cèlia CAÑELLAS; «Quina història s'ensenya a Catalunya?» p. 54-59.

31. Aquesta desnacionalització i descitadaniaització dels individus alhora que l'exclusió progressiva de sectors creixents de població ha estat analitzada magistralment pel sociòleg Zygmunt Bauman, especialment a *Trabajo, consumo y nuevos pobres*, Gedisa, Barcelona 2003 o el més recent *Identidad*. Losada, Madrid, 2005.

32. La Associació per a la Memòria Històrica esdevindria un paradigma d'aquesta afirmació, destacada per la denúncia dels silencis oficials i la investigació sobre els crims franquistes.

33. Àngel HERRERÍN; *La CNT durante el franquismo. Clandestinidad y exilio (1939-1975)*, Siglo XXI, Madrid, 2005. Concretament l'autor hi dedica un subcapítol a la qüestió de la memòria, pp. 358-372.